

تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲، موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران

جوانه آذرانفر

چکیده: این مقاله می‌کوشد با روش تحلیل محتوا به بررسی پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران بپردازد. جامعه آماری پژوهش از ۲۴۰ پایان‌نامه تشکیل شده که در سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ از دانشگاه‌های مختلف کشور به این پژوهشگاه ارسال شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دانشگاه علوم پزشکی ایران بیش‌ترین تعداد پایان‌نامه را ارسال کرده است. گرایش موضوعی غالب در پایان‌نامه‌های مورد نظر به مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» و ضعیف‌ترین گرایش به مقوله «رسانه» است. در مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» زیرگروه «کتابخانه‌های دانشگاهی» بیش‌تر از دیگر کتابخانه‌ها بررسی شده. از لحاظ روش پژوهش، بیش‌تر پایان‌نامه‌ها از روش پیمایشی استفاده کرده‌اند. متوسط استنادها و نسبت استفاده از منابع خارجی به کل منابع نیز در این ده سال رو به افزایش بوده است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، پایان‌نامه، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، کتابداری و اطلاع‌رسانی

۱. مقدمه

اصولاً مواد غیرکتابی از نظر محتوای اطلاعاتی اهمیت زیادی دارند. معمولاً آثار پژوهشگران پیش از آن‌که به صورت کتاب در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرند، در نسخه‌های محدود به شکل مقاله در نشریات، سمینارها، پایان‌نامه‌ها، انتشارات دولتی و امثال این‌ها منتشر می‌شوند. یکی از این منابع اطلاعاتی باارزش، پایان‌نامه‌ها هستند که همه‌ساله مقدار زیادی

از امکانات مالی دولت و بخش قابل توجهی از نیرو و وقت اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها صرف آن می‌شود (دیانی ۱۳۷۸).

پایان‌نامه حاصل یک مطالعه منظم و اصولی درباره یک مسئله مهم است که به وضوح، مشکل‌ها را مشخص می‌کند، فرضیه‌های مهم را مطرح می‌سازد، به منابع اطلاعات اشاره می‌کند و اطلاعات به دست آمده را تحلیل می‌کند و در نهایت به یک نتیجه و توصیه دست می‌یابد. بنابراین پایان‌نامه‌ها به عنوان منبع علمی از سه جهت اهمیت دارند: (۱) به عنوان منابع اطلاعاتی مورد نیاز پژوهش؛ (۲) ارائه نتایج فعالیت‌های علمی و پژوهشی؛ (۳) جلوگیری از دوباره‌کاری‌ها (اکرمی ۱۳۷۱).

پایان‌نامه معمولاً نخستین کار پژوهشی جدی دانشجو در مقطع‌های مختلف تحصیلات تکمیلی است و ارائه آن به عنوان یکی از شرایط اصلی اخذ مدرک تحصیلی در دوره‌های تحصیلات تکمیلی، الزامی است. پژوهش‌هایی که تاکنون در قالب پایان‌نامه انجام شده‌اند نقش بسزایی در پیشرفت علوم داشته‌اند، بنابراین چون پایان‌نامه‌ها از منابع اطلاعاتی با ارزش هستند آگاهی از محتوای آن‌ها ضروری به نظر می‌رسد (اکرمی ۱۳۷۱).

پژوهش درباره پایان‌نامه‌های دانشجویان از جهات مختلف اهمیت دارد. اول این‌که پایان‌نامه نخستین فرآورده پژوهشی منظم و پیش‌بینی شده آنان است که جنبه‌های بازاریسندی و مصلحت‌اندیشی، کم‌تر در آن به چشم می‌خورد. در واقع تمام سعی دانشجو بر این است که پایان‌نامه براساس استانداردهای علمی قابل قبول دانشگاه باشد (میرسندسی ۱۳۸۲).

دوم این‌که دانشجویان برای انتخاب موضوع بر اساس تمایلات شخصی، تجربه کاری، و مسائل مطرح روز عمل می‌کنند. بنابراین تحلیل محتوای پایان‌نامه‌ها در یک دهه می‌تواند ابزار مناسبی برای آگاهی از گرایش‌ها و سلیقه‌های شخصی دانشجویان و موضوع‌های مطرح روز باشد و تغییرها را نشان دهد. از سوی دیگر، پایان‌نامه‌ها را در رشته‌های گوناگون از دیدگاه‌های مختلف می‌توان ارزیابی کرد. مثلاً نقش پایان‌نامه‌ها در تهیه مقاله‌های پژوهشی، میزان استفاده از انواع منابع اطلاعاتی در نگارش پایان‌نامه‌ها، میزان رعایت استانداردها در تدوین آن‌ها، بررسی نقش آن‌ها در پژوهش‌های مراکز آموزشی و پژوهشی، و نیز تحلیل موضوعی آن‌ها همگی از جمله این موارد هستند. بدیهی است که در هر مقطع زمانی،

گرایش‌های پژوهشی در هر رشته بسته به شرایط محیطی، مختلف می‌باشد؛ بعضی از موضوع‌ها بیش‌تر مورد توجه قرار می‌گیرند و بعضی دیگر نادیده گرفته می‌شوند و این امر در نگارش پایان‌نامه‌ها نیز صدق می‌کند.

۲. بیان مسئله

فهرست پایان‌نامه‌ها هم اکنون به گونه‌های مختلف چاپی و رایانه‌ای در دسترس است. مهم‌ترین منبع در سطح جهانی «چکیده‌نامه بین‌المللی پایان‌نامه‌های تحصیلی»^۱ است که چکیده پایان‌نامه‌های دکترای دفاع‌شده در دانشگاه‌های امریکا از ۱۸۶۱ تاکنون را دربرمی‌گیرد. این منبع اکنون هم به شکل چاپی و هم به صورت صفحه فشرده تولید می‌شود. در پایگاه اطلاعاتی «لیزا»^۲ نیز اطلاعات کتابشناختی و چکیده پایان‌نامه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی وجود دارد. در انگلستان «نمایه پایان‌نامه‌های اسلیب»^۳ رساله‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی را معرفی می‌کند و نیز بخش امنی «کتابخانه بریتانیا» نشریه‌های ماهانه حاوی چکیده گزارش‌ها و پژوهش‌های دولتی (از جمله پایان‌نامه‌های دانشگاهی) را چاپ و منتشر می‌کند. از فعالیت‌های انجام‌شده در ایران، تهیه «پایگاه‌های اطلاعاتی چکیده پایان‌نامه‌ها» توسط مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (ایرانداک)^۴ را می‌توان نام برد (مدیرامانی ۱۳۸۱). این پژوهشگاه یکی از بزرگ‌ترین مراکز اطلاع‌رسانی در سطح ملی است که فعالیت‌های گسترده‌ای در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی دارد و پایگاه‌های اطلاعاتی مختلفی را در زمینه پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان داخل و خارج از کشور، همایش‌ها، مقاله‌های علمی و فنی، طرح‌های پژوهشی، گزارش‌های دولتی ایران، و ... دارد. یکی از مهم‌ترین این پایگاه‌ها، پایگاه چکیده پایان‌نامه‌های ایران است که مجموعه غنی از اطلاعات پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی داخل کشور را دربرمی‌گیرد.

در این پژوهش، پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه‌های مختلف مربوط به سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲، موجود در ایرانداک با روش تحلیل محتوا بررسی می‌شوند. امید است که نتایج این پژوهش، در شناخت موضوعی محتوای پایان‌نامه‌ها و در شناخت دیگر مباحث مطرح در آن‌ها (که قابلیت دسته‌بندی و بیان آماری آن‌ها وجود دارد) موثر باشند.

۳. هدف پژوهش

هدف اصلی این پژوهش تحلیل محتوای موضوعی پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی موجود در ایرانداک به منظور تعیین سیر موضوعی، توزیع موضوعی، شناسایی تعداد پایان‌نامه‌های ارائه‌شده در هر مقوله موضوعی، و نیز روش‌شناسی پایان‌نامه‌ها است.

۴. پرسش‌های اساسی پژوهش

۱. توزیع فراوانی پایان‌نامه‌ها به تفکیک دانشگاه چگونه است؟
۲. توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی در پایان‌نامه‌ها چگونه است؟
۳. توزیع موضوعی پایان‌نامه‌های اختصاص‌یافته به انواع کتابخانه‌ها و مراکز منابع چگونه است؟
۴. روش‌های پژوهشی به‌کاررفته در پایان‌نامه‌ها چیست؟
۵. متوسط استنادهای پایان‌نامه‌های هر سال چقدر است؟
۶. نسبت استفاده از منابع فارسی و خارجی چگونه است؟
۷. میانگین تعداد صفحه‌های پایان‌نامه‌ها چقدر است؟
۸. نسبت پدیدآورندگان زن و مرد در پایان‌نامه‌های مورد بررسی در هر سال چقدر است؟

۵. اهمیت پژوهش

پژوهش‌های انجام‌شده در کشور به شیوه تحلیل محتوا بیش‌تر در زمینه تحقیقات علوم اجتماعی (نظیر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، پرسش‌های امتحانی، برنامه‌های صدا و سیما، روزنامه‌ها، مجله‌ها، و - در سال‌های اخیر- وبلاگ‌ها و وبسایت‌ها) متمرکز بوده و در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی بدان چندان توجهی نشده است. بنابراین یافته‌های حاصل از این پژوهش می‌تواند تصویری از فعالیت‌های پژوهشی را در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی ترسیم کند و موضوع‌های قابل توجه اما نادیده گرفته‌شده در طی یک دهه در جامعه آماری مورد نظر را مشخص کند.

۶. محدودیت‌های پژوهش

۱. طبق بخشنامه شماره ۱۵۵۱۸/و مورخ ۷۳/۶/۲۳ همه دانشگاه‌های دولتی کشور موظفانند یک نسخه از پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی خود را به پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران تحویل دهند. برخی از دانشگاه‌ها (مانند دانشگاه امام صادق و دانشگاه تربیت مدرس) در مرحله تسویه حساب دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و دکترا، یک نسخه از پایان‌نامه این دانشجویان را دریافت می‌کنند و در دوره‌های زمانی مختلف به پژوهشگاه ارسال می‌دارند و در بعضی از دانشگاه‌ها، خود دانشجویان ملزم هستند که پایان‌نامه را به پژوهشگاه ارسال و نامه اعلام وصول را دریافت کنند. اما متأسفانه بعضی دانشگاه‌ها این بخشنامه را رعایت نمی‌کنند و از ارسال پایان‌نامه خودداری می‌کنند که این امر بستگی به شیوه مدیریت دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها دارد. بنابراین پایان‌نامه‌های موجود در ایرناک نمایانگر کل پایان‌نامه‌های تولیدشده در کشور نیست؛ چون گردآوری پایان‌نامه‌ها در پژوهشگاه وابسته به ارسال آن‌ها از دانشگاه‌ها یا تحویل توسط خود دانشجویان می‌باشد. از طرفی دیگر، بین ارسال پایان‌نامه‌ها از دانشگاه‌ها و درج مطالب آن‌ها در پایگاه، فاصله زمانی دیده می‌شود، بنابراین در زمان انجام این پژوهش، این دوره زمانی بخصوص انتخاب شد.

۲. از سال ۱۳۸۰ در وبسایت ایرناک قسمتی مربوط به درج اطلاعات کتابشناختی پایان‌نامه‌های دفاع‌شده یا در حال انجام وجود دارد که بلافاصله بعد از ثبت، در بازبازی اطلاعات مشاهده می‌شود. در سال‌های اخیر بعضی از دانشجویان اطلاعات پایان‌نامه خود را در این قسمت درج کرده‌اند. هر دانشجویی به دلخواه این قسمت را پر کرده است و در نتیجه بعضی از این اطلاعات ناقص می‌باشند؛ بنابراین از آن‌ها صرف‌نظر شد.

۳. در فاصله سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ نوزده پایان‌نامه رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی متعلق به فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور در پایگاه «چکیده پایان‌نامه‌های خارجی» وجود دارد، ولی چون تعداد آن‌ها به نسبت پایان‌نامه‌های فارسی بسیار کمتر بود و امکان مقایسه وجود نداشت، از ارائه اطلاعات آن‌ها صرف‌نظر شد.

۷. مبانی نظری

استفاده از روش تحلیل محتوا در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در بررسی‌های گوناگون آمده است. به عقیده «پرتیز»^۵ این روش از دید پژوهشگران کتابداری و اطلاع‌رسانی بسیار به دور مانده است. «ایتون» و «برگین»^۶ در سال ۱۹۸۴ در گزارشی نتیجه گرفتند که تحلیل محتوا در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی هرگز نقش مهمی نداشته است؛ ولی «نور»^۷ در گزارشی استفاده از این روش را در مقالات کتابداری و اطلاع‌رسانی تا سال ۱۹۸۴ نزدیک به ۲/۹ درصد، و «کسلر» و «هاونر»^۸ در سال ۱۹۸۴ برابر ۴/۹ درصد ذکر کرده‌اند (باب الحوائجی ۱۳۸۱). «آلن» و «رسر»^۹ نیز در سال ۱۹۹۰ پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی را تحلیل محتوایی کردند و به این نتیجه رسیدند که دو نوع روش تحقیق مشخص تحلیل محتوا به شرح زیر به کار رفته است: (۱) روش رده‌بندی و تعیین کمی و کیفی ویژگی‌های مقالات، (۲) روش بنیادی بر پایه شناسایی کلمه یا فراوانی گروهی از واژه‌ها. همچنین در این رابطه آن‌ها اعلام داشتند که پژوهش‌های تحلیل محتوا که در کتابداری و علوم اطلاع‌رسانی انجام شده‌اند بیش‌تر در زمینه روش رده‌بندی به کار گرفته، و نیز تحلیل‌های بنیادین در حوزه‌های کوچک‌تر انجام شده‌اند (ملیح ۱۳۷۶). «کوفوگیاناکیس»^{۱۰} و «کروملی»^{۱۱} نتایج تحلیل محتوای پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی انجام‌شده در سال ۲۰۰۱ را ارائه دادند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که روش توصیفی بیش‌تر از روش‌های دیگر مورد استفاده قرار گرفته و حوزه موضوعی «دستیابی به اطلاعات و بازیابی» و بعد از آن «مجموعه‌سازی»، «مدیریت»، «آموزش» و «مرجع» بیش‌ترین تعداد پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده‌اند (Koufogiannakis, Crumley 2004).

۸. مروی بر مطالعات انجام‌شده در ایران

«شکفته» (۱۳۷۷) در پایان‌نامه خود به «تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های گیاهان دارویی ارائه‌شده به دانشکده‌های داروسازی و مقایسه نتایج حاصل از آن با اولویت‌های پژوهشی» پرداخت. نتایج نشان داد که مبحث‌های فیتوشیمی (۴۳/۸ درصد)، اثرات درمانی بالینی (۱۹ درصد)، و اسانس (۱۶/۱ درصد) بیش‌ترین تعداد پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

اکثر پایان‌نامه‌ها از نوع بنیادی (۷۱/۸ درصد) هستند و از روش تجربی (۹۹ درصد) استفاده کرده‌اند. با استفاده از فرمول ضریب همبستگی رتبه‌ای کندال مشخص شد که بین اولویت‌های تعیین‌شده توسط متخصصان و تعداد پایان‌نامه‌ها در مبحث‌های مختلف گیاهان دارویی، ارتباط خطی وجود دارد.

«پورثانی و امین‌پور» (۱۳۸۱) مقاله خود را در «هفتمین کنگره تغذیه ایران» با عنوان «تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته‌های «علوم تغذیه» و «علوم بهداشتی در تغذیه» در دانشگاه‌های علوم پزشکی شهید بهشتی و تهران، و مقایسه آن‌ها از نظر پرداختن به اولویت‌های کشور در زمینه تغذیه» ارائه کردند. یافته‌ها نشان داد که اختلاف موضوع‌ها از نظر آماری معنادار نیستند، و تنوع موضوعی در رشته علوم تغذیه بیش‌تر بوده است. اکثر قریب به اتفاق پایان‌نامه‌ها از نوع کاربردی، و فقط ۲ پایان‌نامه در رشته علوم تغذیه، از نوع بنیادی بودند. در هر دو رشته، روش توصیفی بیش‌تر از دیگر روش‌ها مورد استفاده قرار گرفته بود. توزیع اولویت‌های پژوهشی در زمینه تغذیه در پایان‌نامه‌های دو رشته، تفاوت معناداری را نشان نداد.

«میرسندسی» (۱۳۸۲) در مقاله خود در فصلنامه «مصباح» نتایج تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های دانشجویی در رشته جامعه‌شناسی کارشناسی ارشد و دکتری ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۵ دانشگاه تربیت مدرس را ارائه داد. او موضوع را با توجه به سؤال‌هایی از قبیل این‌که «بیش‌ترین حوزه مورد مطالعه دانشجویان (فراوانی و گرایش) و رابطه آن با دوره‌های مختلف چیست» بررسی می‌کند. یافته‌های این مقاله نشان‌دهنده رابطه بین موضوع‌های مورد انتخاب دانشجویان و دوره‌های مختلف، همچنین افزایش در مرور تعداد و نسبت استفاده از منابع خارجی است.

«دانشگر» (۱۳۸۲) در مقاله‌ای در «دومین همایش پژوهش‌های زبان و ادب فارسی» به تحلیل موضوعی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۶۴ می‌پردازد و در این مقاله کوشش می‌کند به این پرسش‌ها پاسخ دهد که سیر تحولات پایان‌نامه‌ها در این رشته در خلال سال‌های مزبور در دانشگاه تربیت مدرس چه ویژگی‌هایی داشته و به لحاظ موضوعی چه تغییراتی را می‌توان در این روند مشاهده کرد. همچنین نگارنده در صدد است که با تقسیم‌بندی و طبقه‌بندی

موضوع‌های پایان‌نامه‌ها، به نکاتی دست یابد که بتواند برای ایجاد تحول بویژه در انتخاب موضوع، راهگشا باشد.

«عباسی شوازی» و «کاوه فیروز» (۱۳۸۳) پژوهشی را درباره تحلیل پایان‌نامه‌های جمعیت‌شناسی در سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۰ ارائه دادند. هدف این پژوهش بررسی سیر موضوعی و ویژگی‌های پایان‌نامه‌های جمعیت‌شناسی در طی چهار دهه گذشته در کشور بود. برای رسیدن به این هدف، پایان‌نامه‌هایی که در یکی از مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد یا دکتری نگاشته شده و به یکی از مسائل جمعیتی پرداخته بود، مرور و تحلیل گردید و در پایان با توجه به خلأهای موجود در مطالعات گذشته، برخی از موضوع‌هایی که در آینده برای تحقیقات جمعیتی مهم خواهد بود ارائه شد.

۹. مروری بر مطالعات انجام‌شده در خارج از ایران

«عبدولایه» در مقاله‌ای به بررسی و شناسایی گرایش‌های پژوهشی پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در فاصله سال‌های ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۰ در دانشگاه بین‌المللی اسلامی مالزی پرداخته است. نتایج نشان داد که موضوع فناوری اطلاعات (با فراوانی ۵۰ درصد) و بعد از آن موضوع‌هایی چون نیازهای اطلاعاتی، مدیریت کتابخانه، استفاده از کتابخانه، و نشر، بیش‌ترین تعداد پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده است. به موضوع‌هایی چون تاریخ کتابخانه‌ها، فهرست‌نویسی و رده‌بندی، نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، و دکومانتاسیون اصلاً پرداخته نشده است. از طرفی دیگر، بیش‌تر پایان‌نامه‌ها موضوع‌ها را در رابطه با دانشگاه‌ها، کتابخانه‌های دانشگاهی، اعضای هیئت علمی، طراحی شغل، و خدمات مرجع، و تعداد کمی در رابطه با اقتصاد اسلامی، دانشمندان زیست‌شناس و حق مولف بررسی کرده بودند (Abdoulaye 2002).

«عبدولایه» در مقاله‌ای دیگر، پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته‌های علوم انسانی دانشگاه بین‌المللی اسلامی مالزی را در سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۹ تحلیل کرده و چکیده پایان‌نامه‌ها را به عنوان منبع اطلاعات در نظر گرفته. تعداد ۳۰۸ پایان‌نامه برحسب موقعیت جغرافیایی و دانشکده‌ای، مشارکت استادان راهنما و حوزه‌های موضوعی اصلی تحلیل شدند. میزان رشد پایان‌نامه‌ها ۲۶۶/۷ درصد و بیش‌ترین تأکید، روی موضوع‌های مذهب و فلسفه بوده است. تعداد استادان راهنما از ۳۵ نفر در مقطع زمانی ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۵ به ۹۴ نفر در

مقطع زمانی ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۹ افزایش یافته که نرخ افزایش ۱۶۸/۶ درصد را در این فاصله زمانی نشان می‌دهد. نتایج تحلیل به شناسایی روندهای پژوهشی در حوزه علوم انسانی در این ۹ سال کمک می‌کند (Abdoulaye 2004).

«فوسو» و «آلمنا» پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی را که در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۵ درباره کتابخانه بالم دانشگاه غنا به رشته تحریر در آمده تحلیل کردند. این تحلیل به مشخصات ظاهری پایان‌نامه‌ها، حوزه موضوعی آن‌ها، و این‌که آیا به‌وسیله کارکنان کتابخانه نوشته شده‌اند یا نه می‌پردازد. رویکرد دیگر آن، حصول اطمینان از به‌کارگیری پیشنهادها و پایان‌نامه‌ها توسط مدیریت کتابخانه بوده است (Fosu and Alemna 2006).

۱۰. روش پژوهش

روش پژوهش «تحلیل محتوا» می‌باشد. تحلیل محتوا که به منظور بررسی محتوای متن‌ها به‌کارگرفته می‌شود، در اصل تحلیل نظام‌مند فراوانی کلمه‌ها، عبارت‌ها، مفهوم‌ها، و... در کتاب، فیلم و دیگر انواع مواد است (پاول ۱۹۹۷). معمولاً از شش واحد ثبت برای تحلیل محتوا استفاده می‌کنند که عبارت‌اند از: کلمه، حالت کلمه، جمله، موضوع، پاراگراف و کل متن (Weber 1990) «موضوع» یا «مضمون» یکی از شکل‌های مهم واحد ثبت در تحلیل محتوا است. تحلیل محتوای موضوعی، شناسایی موضوع‌ها و میزان فراوانی آن‌ها در یک متن است (باب‌الحوادثی ۱۳۷۶). در این بررسی پایان‌نامه‌ها از لحاظ موضوعی تحلیل می‌شوند و واحد ثبت، «موضوع» یا «موضوع‌های» پایان‌نامه‌ها است. مبنای تعیین موضوع، مقوله‌های الهام‌گرفته از نمایه موضوعی «لیزا» هستند. فراوانی موضوع‌ها به تفکیک سال بررسی می‌شوند.

۱۱. جامعه پژوهش

تمامی پایان‌نامه‌هایی که از سال ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ به پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران (ایرانداک) ارسال شده‌اند و میکروفیلم یا اصل پایان‌نامه در کتابخانه موجود باشد، جامعه آماری این پژوهش را تشکیل می‌دهند که برابر با ۲۴۰ پایان‌نامه فارسی است. در این دوره زمانی، ۱۹ پایان‌نامه متعلق به فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور نیز مشاهده

می‌شود، ولی به علت تعداد کم آن‌ها نسبت به پایان‌نامه‌های فارسی و عدم امکان مقایسه، از بررسی آن‌ها در این پژوهش صرف‌نظر شد.

۱۲. ابزار گردآوری اطلاعات

برای تعیین تعداد پایان‌نامه‌ها از دو روش استفاده شد که مکمل یکدیگر هستند. ابتدا در فصلنامه چاپی «چکیده پایان‌نامه‌های ایران» (شماره ۱ تا ۵۲) در قسمت تخصیص یافته به موضوع کتابداری و علوم اطلاع‌رسانی جستجو شد و پایان‌نامه‌هایی که مربوط به سال‌های ۱۳۷۳ لغایت ۱۳۸۲ هستند استخراج شدند. بعد با جستجو در وبسایت، تعداد پایان‌نامه‌های موجود تعیین شدند.

۱۳. روش گردآوری اطلاعات

روش گردآوری داده‌ها در این بررسی، سیاهه کنترل است که اطلاعات مورد نیاز هر پایان‌نامه در آن درج می‌شود. این اطلاعات براساس سؤال‌های اصلی پژوهش تنظیم شده‌اند. برای تعیین دقیق موضوع‌های هر پایان‌نامه توصیف‌گرهایی به هر پایان‌نامه اختصاص یافت و با کمک اصطلاحنامه «اسیس»^{۱۲} (Milstead 1998) و طبقه‌بندی موضوعی «لیزا» توصیف‌گرها طبقه‌بندی شدند. روش کار بدین ترتیب بود که ابتدا پایان‌نامه مطالعه شد و موضوع‌های آن در قالب توصیف‌گرها بیان گردید. به هر پایان‌نامه بین یک تا چهار توصیف‌گر اختصاص یافت و در مقوله‌ها گنجانده شد و اگر خود توصیف‌گرها جزو تقسیمات فرعی و اصلی «لیزا» بودند خودشان به عنوان موضوع انتخاب شدند؛ مثل «تحویل مدرک» (با شماره «۴.۲») که زیرمجموعه «استفاده از کتابخانه و کاربران» (با شماره «۴.۰») است. ولی اگر توصیف‌گر مورد بررسی در «لیزا» وجود نداشت، با استفاده از اصطلاحنامه «اسیس» و روابط اعم و اخص، در یکی از طبقه‌بندی‌های «لیزا» قرار گرفت. موضوع «تحلیل استنادی» که خود زیرمجموعه «کتابسنجی» است، در طبقه‌بندی «لیزا» در زیرمجموعه «منابع» آورده شده است. چون در مقایسه با موضوع‌های دیگر، تعداد قابل توجهی از پایان‌نامه‌ها به این موضوع اختصاص یافته بودند، برای «تحلیل استنادی» نیز یک مقوله مستقل با عنوان «کتابسنجی» در نظر گرفته شد. همین موضوع در رابطه با «رفتار اطلاع‌یابی» و «نیاز اطلاعاتی» نیز صدق می‌کند و این دو موضوع در مقوله «اطلاع‌یابی»

بررسی شدند. باید خاطر نشان کرد که طبقه‌بندی انتخاب‌شده، براساس طبقه‌بندی موضوعی «لیزا»، ولی با تغییرهایی همراه است که علت آن، یکی تفاوت‌های محیطی و دیگری تنوع گسترده موضوعی پایان‌نامه‌ها و محدودیت جامعه آماری پژوهش می‌باشد.

۱۴. یافته‌های پژوهش

لازم به ذکر است که آمار مورد استفاده در این پژوهش به واسطه اردیبهشت ۱۳۸۵ مربوط می‌شود. هر روز پایان‌نامه به پژوهشگاه می‌رسد و حدود ۱۲۰۰۰ پایان‌نامه اسکن شده از رشته‌های مختلف دانشگاهی موجود است که هنوز در پایگاه‌های اطلاعاتی وارد نشده‌اند.

جدول ۱ توزیع فراوانی پایان‌نامه‌ها به تفکیک دانشگاه

جمع		سال	دانشگاه
درصد	تعداد		
۳۷/۱	۸۹	دانشگاه علوم پزشکی ایران	
۲۳/۳	۵۶	دانشگاه تهران	
۲۰	۴۸	دانشگاه تربیت مدرس	
۱۴/۶	۳۵	دانشگاه شیراز	
۲/۱	۵	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال	
۰/۸۳	۲	دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران	
۰/۸۳	۲	دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات اهواز	
۰/۸۳	۲	دانشگاه فردوسی مشهد	
۰/۴۲	۱	دانشگاه شهید چمران اهواز	
۱۰۰	۲۴۰	جمع	

همان‌طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود تعداد ۱۳۲۴۰ پایان‌نامه رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی مربوط به سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ در پایگاه اطلاعاتی «چکیده پایان‌نامه‌های ایران» موجود است که تمام آن‌ها در مقطع کارشناسی ارشد هستند که بیش‌ترین آن‌ها یعنی ۸۹ پایان‌نامه (۳۷/۱ درصد) از دانشگاه علوم پزشکی ایران است.

جدول ۲ توزیع فراوانی پایان‌نامه‌ها به تفکیک جنسیت پدیدآورندگان

سال	جنسیت		زن		مرد		جمع	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۷۳	۱۹	۱۸/۴۵	۲۹	۲۱/۱۷	۴۸	۲۰	۴۸	۲۰
۱۳۷۴	۱۲	۱۱/۶۵	۲۵	۱۸/۲۵	۳۷	۱۵/۴۲	۳۷	۱۵/۴۲
۱۳۷۵	۱۲	۱۱/۶۵	۱۱	۸/۰۳	۲۳	۹/۵۸	۲۳	۹/۵۸
۱۳۷۶	۹	۸/۷۴	۱۹	۱۳/۸۷	۲۸	۱۱/۶۷	۲۸	۱۱/۶۷
۱۳۷۷	۷	۶/۸	۳	۲/۱۹	۱۰	۴/۱۷	۱۰	۴/۱۷
۱۳۷۸	۱۳	۱۲/۶۲	۱۷	۱۲/۴	۳۰	۱۲/۵	۳۰	۱۲/۵
۱۳۷۹	۵	۴/۸۵	۸	۵/۸۴	۱۳	۵/۴۲	۱۳	۵/۴۲
۱۳۸۰	۱۴	۱۳/۵۹	۵	۳/۶۵	۱۹	۷/۹۱	۱۹	۷/۹۱
۱۳۸۱	۴	۳/۸۸	۱۴	۱۰/۲۲	۱۸	۷/۵	۱۸	۷/۵
۱۳۸۲	۸	۷/۷۷	۶	۴/۳۸	۱۴	۵/۸۳	۱۴	۵/۸۳
جمع	۱۰۳	۱۰۰	۱۳۷	۱۰۰	۲۴۰	۱۰۰	۲۴۰	۱۰۰

بنابر جدول شماره ۲، بیش‌ترین تعداد فارغ‌التحصیلان زن در سال ۱۳۷۳ با تعداد ۱۹ نفر (۱۸/۴۵ درصد) و کم‌ترین آن‌ها در سال ۱۳۸۱ با تعداد ۴ نفر (۳/۸۸ درصد) است. بیش‌ترین تعداد فارغ‌التحصیلان مرد در سال ۱۳۷۳ با تعداد ۲۹ نفر (۲۱/۱۷ درصد) و کم‌ترین آن‌ها در سال ۱۳۷۷ با تعداد ۳ نفر (۲/۱۹ درصد) می‌باشد. در مجموع در این ده سال ۱۰۳ پایان‌نامه متعلق به خانم‌ها و ۱۳۷ پایان‌نامه متعلق به آقایان است.

جدول ۳ توزیع فراوانی پایان‌نامه‌ها به تفکیک تعداد صفحه و سال نگارش

سال	۷۵-۴۵		۱۰۶-۷۶		۱۲۷-۱۰۷		۱۶۸-۱۲۸		۱۹۹-۱۶۹		۲۲۰-۲۰۰		بیشتر		جمع	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
۱۳۷۳	۱۵	۶/۲۵	۹	۳/۷۵	۸	۳/۳۳	۹	۳/۷۵	۳	۱/۲۵	-	-	۴	۱/۶۷	۴۸	۲۰
۱۳۷۴	۷	۲/۹۲	۱۴	۵/۸۳	۴	۱/۶۷	۲	-/۸۳	۲	-/۸۳	۴	۱/۶۷	۴	۱/۶۷	۳۷	۱۵/۴۲
۱۳۷۵	۶	۲/۵	۱۲	۵	۵	۱/۲۵	۱	-/۴۲	-	-	۱	-/۴۲	-	-	۲۳	۹/۵۸
۱۳۷۶	۵	۲/۰۸	۷	۲/۹۲	۸	۳/۳۳	۴	۱/۶۷	۳	۱/۲۵	-	-	۱	-/۴۲	۲۸	۱۱/۶۷
۱۳۷۷	۱	۰/۴۲	۴	۱/۶۷	۲	-/۸۳	-	-	۲	-/۸۳	۱	-/۴۲	-	-	۱۰	۴/۱۷
۱۳۷۸	۹	۳/۷۵	۹	۳/۷۵	۳	۱/۲۵	۵	۲/۰۸	۲	-/۸۳	۱	-/۴۲	۱	-/۴۲	۳۰	۱۲/۵
۱۳۷۹	۲	۰/۸۳	۵	۲/۰۸	۳	۱/۲۵	۱	-/۴۲	۲	-/۸۳	-	-	-	-	۱۳	۵/۴۲
۱۳۸۰	۵	۲/۰۸	۷	۲/۹۲	۲	-/۸۳	۱	-/۴۲	۱	-/۴۲	۲	۰/۸۳	۱	۰/۴۲	۱۹	۷/۹۱
۱۳۸۱	۶	۲/۵	۹	۳/۷۵	۱	۰/۴۲	۱	-/۴۲	۱	-/۴۲	-	-	-	-	۱۸	۷/۵
۱۳۸۲	۱	-/۴۲	۷	۲/۹۲	۳	۱/۲۵	۳	۱/۲۵	-	-	-	-	-	-	۱۴	۵/۸۳
جمع	۵۷	۲۳/۷۵	۸۳	۳۴/۵۸	۳۷	۱۵/۴۲	۲۷	۱۱/۲۵	۱۶	۶/۶۷	۹	۳/۷۵	۱۱	۴/۵۸	۲۴۰	۱۰۰

بنابر جدول شماره ۳، تعداد صفحه‌ها در ۵۷ پایان‌نامه (۲۳/۷۵ درصد) بین ۴۵ تا ۷۵ صفحه، در ۸۳ پایان‌نامه (۳۴/۵۸ درصد) بین ۷۶ تا ۱۰۶ و در ۳۷ پایان‌نامه (۱۵/۴۲ درصد) بین ۱۰۷ تا ۱۳۷ صفحه است.

جدول ۴ توزیع فراوانی روش‌های پژوهش پایان‌نامه‌ها به تفکیک سال نگارش

روش‌های پژوهش*	پیمایشی		توصیفی		تجربی و نیمه تجربی		کتابخانه‌ای		کتابسنجی		تحلیل محتوا		طراحی سیستم		جمع	
	تعداد	درصد**	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۷۳	۲۷	۱۱/۲۵	۱۰	۴/۱۷	۱	۰/۴۲	۸	۳/۳۳	۲	۰/۸۳	-	-	-	-	۴۸	۲۰
۱۳۷۴	۲۴	۱۰	۴	۱/۶۷	۱	۰/۴۲	۶	۲/۵	۲	۰/۸۳	-	-	-	۳۷	۱۵/۴۲	
۱۳۷۵	۴	۱/۶۷	۱۲	۵	۴	۱/۶۷	۱	۰/۴۲	۱	۰/۴۲	۱	۰/۴۲	-	۲۳	۹/۵۸	
۱۳۷۶	۱۲	۵	۸	۳/۳۳	۱	۰/۴۲	۱	۰/۴۲	۳	۱/۲۵	۲	۰/۸۳	۱	۰/۴۲	۲۸	۱۱/۶۷
۱۳۷۷	۵	۲/۰۸	۳	۱/۲۵	۱	۰/۴۲	-	-	-	-	۱	۰/۴۲	-	۱۰	۴/۱۷	
۱۳۷۸	۱۸	۷/۵	۶	۲/۵	۲	۰/۸۳	۲	۰/۸۳	۲	۰/۸۳	-	-	-	۳۰	۱۲/۵	
۱۳۷۹	۱۱	۴/۵۸	-	-	۱	۰/۴۲	-	-	۱	۰/۴۲	-	-	-	۱۳	۵/۴۲	
۱۳۸۰	۱۴	۵/۸۳	۴	۱/۶۷	-	-	-	-	۱	۰/۴۲	-	-	-	۱۹	۷/۹۲	
۱۳۸۱	۹	۳/۷۵	۳	۱/۲۵	-	-	۱	۰/۴۲	۴	۱/۶۷	-	-	۱	۰/۴۲	۱۸	۷/۵
۱۳۸۲	۱۲	۵	-	-	-	-	-	-	۱	۰/۴۲	-	-	-	۱۴	۵/۸۳	
جمع	۱۳۶	۵۶/۶۷	۵۰	۲۰/۸۳	۱۱	۴/۵۸	۱۹	۷/۹۲	۱۷	۷/۰۸	۵	۲/۰۸	۲	۰/۸۳	۲۴۰	۱۰۰

* روش‌های پژوهش دقیقاً از پایان‌نامه‌ها استخراج شده‌اند و مؤلف قصد هیچگونه تقسیم‌بندی جدید و منطقی را نداشته است. ممکن است برخی از روش‌های اظهار شده، زیرمجموعه‌ای از روش‌های کلان‌تر باشند.
** درصد نشان‌دهنده تعداد تقسیم بر ۲۴۰ (مجموع پایان‌نامه‌های فارسی در پایگاه) است.

بنابر جدول شماره ۴، در مجموع ۱۳۶ پایان‌نامه (۵۶/۶۷ درصد) از روش پیمایشی، ۵۰ پایان‌نامه (۲۰/۸۳ درصد) از روش توصیفی، ۱۹ پایان‌نامه (۷/۹۲ درصد) از روش کتابخانه‌ای، ۱۷ پایان‌نامه (۷/۰۸ درصد) از روش کتابسنجی، ۱۱ پایان‌نامه (۴/۵۸ درصد) از روش تجربی و نیمه تجربی، ۵ پایان‌نامه (۲/۰۸ درصد) از روش تحلیل محتوا و ۲ پایان‌نامه (۰/۸۳ درصد) از روش طراحی سیستم استفاده کرده‌اند.

بنابر جدول شماره ۵، به طور متوسط هر پایان‌نامه ۳۳/۰۶ استناد داشته و نسبت استفاده از منابع فارسی به کل منابع ۵۴/۷۵ درصد بوده است. هر پایان‌نامه در سال ۱۳۷۹، ۴۴/۵ استناد داشته که از همه سال‌ها بیش‌تر می‌باشد. نسبت استفاده از منابع فارسی به

کل منابع در سال ۱۳۷۴ از همه سال‌ها بیش‌تر (۷۹/۳۶ درصد)، ولی در سال ۱۳۷۷ از همه سال‌ها کم‌تر (۳۶/۹۹ درصد) بوده است.

جدول ۵ توزیع فراوانی متوسط استنادها و نسبت استفاده از منابع فارسی و خارجی به کل منابع به تفکیک سال نگارش

سال	استناد	متوسط استنادها	نسبت استفاده از منابع فارسی به کل منابع	نسبت استفاده از منابع خارجی به کل منابع
۱۳۷۳	۲۵/۶۹	۷۰/۳۲	۲۹/۶۸	
۱۳۷۴	۳۴/۷	۷۹/۳۶	۲۰/۶۴	
۱۳۷۵	۲۲/۲۶	۴۷/۲۷	۵۲/۷۳	
۱۳۷۶	۲۸/۱۴	۶۱/۶۸	۳۸/۳۲	
۱۳۷۷	۳۹/۰۲	۳۶/۹۹	۶۳/۰۱	
۱۳۷۸	۳۲/۹۳	۵۰/۴	۴۹/۶	
۱۳۷۹	۴۴/۵	۵۴/۶۱	۴۵/۳۹	
۱۳۸۰	۳۵/۵۸	۵۹/۱۷	۴۰/۸۳	
۱۳۸۱	۳۴/۳۹	۳۹/۹	۶۰/۱	
۱۳۸۲	۳۳/۳۶	۴۷/۷۵	۵۲/۲۵	
جمع	۳۳/۰۶	۵۴/۷۵	۴۵/۲۵	

نتایج مذکور در جدول شماره ۶ نشان می‌دهد که بیش‌ترین نسبت پایان‌نامه‌های مورد بررسی (۲۷/۳ درصد) به مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» و کم‌ترین نسبت (۴/۵ درصد) به مقوله «رسانه» اختصاص یافته است. باید خاطر نشان ساخت که مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» در این ده سال همیشه در رتبه اول جا داشته است. مقوله‌های «مواد کتابخانه‌ای» (با ۹/۲ درصد)، «استفاده از کتابخانه و کاربران» (با ۹ درصد)، «ذخیره و بازیابی رایانه‌ای اطلاعات» (با ۸/۵ درصد) و «فناوری اطلاعات و ارتباطات» (با ۷/۸ درصد) در رتبه‌های دوم تا پنجم قرار می‌گیرند.

جدول ۶ توزیع فراوانی «مقوله‌های موضوعی» در پایان‌نامه‌ها به تفکیک سال نگارش

سال	مقوله حرفه	کتابخانه‌ها و مراکز منابع	استفاده از کتابخانه و کلبرون	مواد کتابخانه‌ای	ارتباط اطلاعاتی	پیشینه‌های کتابشناختی	ذخیره و بازایی رایجی اطلاعات	فناوری اطلاعات و ارتباطات	کتابسنجی	اطلاع‌یابی	رسانه	متفرقه	جمع	مقوله	
														تعداد	درصد*
۱۳۷۳	تعداد	۹	۲۷	۶	۱۱	۷	۸	۴	۳	۲	۵	۳	۸۷	تعداد	۹
	درصد*	۲/۱	۶/۲	۱/۴	۲/۵	۱/۶	۱/۸	۰/۹	۰/۷	۰/۵	۱/۲	۰/۷	۲۰	درصد*	۲/۱
۱۳۷۴	تعداد	۳	۲۲	۳	۱۱	-	۷	۵	۲	۱	-	۵	۶۰	تعداد	۳
	درصد	۰/۷	۵/۱	۰/۷	۲/۵	-	۱/۶	۱/۲	۰/۵	۰/۲	-	۱/۲	۱۳/۸	درصد	۰/۷
۱۳۷۵	تعداد	۸	۱۰	۶	۱	۵	-	۴	۲	۱	۳	۲	۴۳	تعداد	۸
	درصد	۱/۸	۲/۳	۱/۴	۰/۲	۱/۲	-	۰/۹	۰/۲	۰/۵	۰/۷	۰/۵	۹/۹	درصد	۱/۸
۱۳۷۶	تعداد	۴	۱۲	۶	۳	۵	۱	۳	۵	۶	۱	-	۴۸	تعداد	۴
	درصد	۰/۹	۲/۸	۱/۴	۰/۷	۱/۲	۰/۲	۰/۷	۱/۲	۱/۴	۰/۲	-	۱۱/۱	درصد	۰/۹
۱۳۷۷	تعداد	-	۶	۵	۳	-	-	۳	-	۴	-	-	۲۲	تعداد	-
	درصد	-	۱/۴	۱/۲	۰/۷	-	-	۰/۷	-	۰/۹	-	-	۵/۱	درصد	-
۱۳۷۸	تعداد	۴	۱۱	۳	۲	۳	۲	۱۰	۳	۳	۵	۵	۵۴	تعداد	۴
	درصد	۰/۹	۲/۵	۰/۷	۰/۵	۰/۷	۰/۵	۲/۳	۰/۷	۰/۵	۰/۹	۱/۲	۱۲/۴	درصد	۰/۹
۱۳۷۹	تعداد	۳	۶	۲	۱	۱	۱	۳	۱	۳	۲	۱	۲۶	تعداد	۳
	درصد	۰/۷	۱/۴	۰/۵	۰/۲	۰/۲	۰/۲	۰/۷	۰/۲	۰/۲	۰/۵	۰/۲	۶	درصد	۰/۷
۱۳۸۰	تعداد	۱	۱۳	۳	۵	۴	-	۳	۱	۴	۱	۲	۴۲	تعداد	۱
	درصد	۰/۲	۳	۰/۷	۱/۲	۰/۹	-	۰/۷	۰/۲	۰/۲	۰/۲	۰/۵	۹/۷	درصد	۰/۲
۱۳۸۱	تعداد	۱	۵	۲	۱	-	۳	۱	۶	۴	۲	۱	۲۸	تعداد	۱
	درصد	۰/۲	۱/۲	۰/۵	۰/۲	-	۰/۷	۰/۲	۱/۴	۰/۹	۰/۵	۰/۲	۶/۴	درصد	۰/۲
۱۳۸۲	تعداد	۱	۶	۲	۲	۲	۲	۱	۳	۱	۲	-	۲۴	تعداد	۱
	درصد	۰/۲	۱/۴	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۲	۰/۷	۰/۲	۰/۵	-	۵/۵	درصد	۰/۲
جمع**	تعداد	۳۴	۱۱۸	۳۸	۴۰	۲۷	۲۴	۳۷	۲۴	۲۷	۱۹	۲۱	۴۳۴	تعداد	۳۴
	درصد	۷/۷	۲۷/۳	۹	۹/۲	۶/۲	۵/۵	۸/۵	۷/۸	۴/۸	۴/۵	۴/۸	۱۰۰	درصد	۷/۷

* درصد نشان‌دهنده تعداد تقسیم بر ۴۳۴ (مجموع توصیفگرها در پایگاه) است.

** چون به هر پایان‌نامه بیش از یک توصیفگر اختصاص یافته، مجموع حاصله از تعداد کل پایان‌نامه‌ها بیش‌تر است.

با توجه به اختصاص بیش از یک توصیفگر به هر پایان‌نامه و داده‌های جدول شماره ۷ مبنی بر این‌که مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» در هر سال تعداد بیش‌تر پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده، این نتیجه حاصل می‌شود که مقوله‌های دیگر به نحوی در رابطه با مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» در پایان‌نامه‌ها بررسی شده‌اند. از طرف دیگر برای پاسخگویی به سؤال شماره ۳ (توزیع موضوعی پایان‌نامه‌های اختصاص‌یافته به انواع کتابخانه‌ها و مراکز منابع)، این جدول به بررسی زیرگروه‌های موضوعی مقوله فوق‌الذکر

می‌پردازد. در مجموع ۱۱۸ پایان‌نامه درباره انواع کتابخانه‌ها کار شده که بیش‌ترین آن‌ها درباره زیرگروه «کتابخانه‌های دانشگاهی» (با ۴۱/۵ درصد) و کم‌ترین آن‌ها درباره «کتابخانه‌های ملی» (با ۱/۷ درصد) است. بقیه کتابخانه‌ها در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند.

جدول ۷ توزیع فراوانی زیرگروه‌های موضوعی مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» در پایان‌نامه‌ها به تفکیک سال نگارش

سال	مقوله کتابخانه‌های دانشگاهی								
	تعداد	کتابخانه‌های مرکزی	کتابخانه‌های تخصصی	کتابخانه‌های پزشکی	کتابخانه‌های عمومی	کتابخانه‌های آموزشی	کتابخانه‌های ملی	مراکز آرشیوی	جمع
۱۳۷۳	۱۳	۴	۳	۳	۱	-	۱	۲	۲۷
	درصد*	۳/۴	۲/۵	۲/۵	۰/۸	-	۰/۸	۱/۷	۲۲/۹
۱۳۷۴	۷	۵	۳	-	۳	۲	۱	۱	۲۲
	درصد	۵/۹	۴/۲	۲/۵	-	۲/۵	۷/۷	۰/۸	۱۸/۶
۱۳۷۵	۳	۳	-	۳	-	۱	-	-	۱۰
	درصد	۲/۵	۲/۵	-	۲/۵	-	۰/۸	-	۸/۵
۱۳۷۶	۸	۱	۱	-	۱	۱	-	-	۱۲
	درصد	۶/۸	۰/۸	۰/۸	-	۰/۸	۰/۸	-	۱۰/۲
۱۳۷۷	۳	-	۲	-	۱	-	-	-	۶
	درصد	۲/۵	-	۱/۷	-	۰/۸	-	-	۵/۹
۱۳۷۸	۶	۲	۲	-	۱	-	-	-	۱۱
	درصد	۵/۱	۱/۷	۱/۷	-	۰/۸	-	-	۹/۳
۱۳۷۹	۲	۳	۱	-	-	-	-	-	۶
	درصد	۱/۷	۲/۵	۰/۸	-	-	-	-	۵/۱
۱۳۸۰	۵	۳	۲	۲	-	۱	-	-	۱۳
	درصد	۴/۲	۲/۵	۱/۷	۱/۷	-	۰/۸	-	۱۱/۲
۱۳۸۱	۲	۱	-	۱	-	۱	-	-	۵
	درصد	۱/۷	۰/۸	-	۰/۸	-	۰/۸	-	۴/۲
۱۳۸۲	-	-	۵	۱	-	-	-	-	۶
	درصد	-	۴/۲	۰/۸	-	-	-	-	۵/۱
جمع	۴۹	۲۲	۱۹	۱۰	۷	۶	۲	۳	۱۱۸
	درصد	۴۱/۵۸	۱۸/۶	۱۶/۱	۸/۵	۵/۹	۵/۱	۱/۷	۲/۵

* درصد نشان‌دهنده تعداد تقسیم بر ۱۱۸ (مجموع توصیف‌گرهای مقوله کتابخانه‌ها و مراکز منابع) است.

۱۵. جمع‌بندی

این پژوهش درصدد آن است تا به بررسی پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران بپردازد. پایان‌نامه‌هایی به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند که میکروفیلم یا اصل آن‌ها در کتابخانه پژوهشگاه موجود باشد. این تعداد ۲۴۰ عنوان است و همگی در مقطع کارشناسی ارشد هستند. بیش‌ترین آن‌ها به سال ۱۳۷۳ (با ۴۸ عنوان) و کم‌ترین آن‌ها به سال ۱۳۷۷ (با ۱۰ عنوان) تعلق دارند. ۱۰۳ پایان‌نامه متعلق به فارغ‌التحصیلان زن و ۱۳۷ پایان‌نامه به فارغ‌التحصیلان مرد اختصاص دارد.

یافته‌ها نشان داد که بیشترین تعداد پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در جامعه آماری این پژوهش مربوط به دانشگاه علوم پزشکی ایران است. این دانشگاه و سپس دانشگاه تربیت مدرس و شیراز، همکاری مستمری با پژوهشگاه در ارسال پایان‌نامه‌ها داشته‌اند. اکثر پایان‌نامه‌های ارسالی از دانشگاه تهران متعلق به سال‌های ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ و به‌صورت میکروفیلم است و بعد از آن هیچ مشارکتی با پژوهشگاه نداشته است و تعداد پایان‌نامه‌های موجود از واحدهای مختلف دانشگاه آزاد، شهید چمران اهواز و دانشگاه فردوسی مشهد نیز بسیار ناچیز می‌باشد. بنابراین ضروری است که پژوهشگاه راهکارهای جدیدتری را برای جلب نظر دانشگاه‌ها اتخاذ کند و با عقد قراردادهای مالی و همکاری، زمینه را برای ارسال به روز تمامی پایان‌نامه‌ها از سراسر کشور به پژوهشگاه فراهم سازد. از لحاظ ساختار فیزیکی جامعه آماری، تعداد پایان‌نامه‌هایی با تعداد صفحه‌های بین ۷۶ تا ۱۰۶ صفحه از همه بیش‌تر (۸۳ عنوان) و تعداد پایان‌نامه‌هایی با تعداد صفحه‌های بین ۲۰۰ تا ۲۳۰ صفحه از همه کم‌تر (۹ عنوان) بود. تعداد صفحه‌های ۱۱ پایان‌نامه نیز بیش‌تر از ۲۳۰ و بیش‌تر مربوط به سال‌های ۷۳ و ۷۴ بود.

روش پژوهشی مورد استفاده در پایان‌نامه‌ها، بیش‌تر روش پیمایشی و کم‌تر از همه، روش طراحی سیستم بوده است. بجز سال ۷۵ که روش توصیفی بیش از سایر روش‌ها استفاده شده، روش پیمایشی همیشه مدنظر دانشجویان بوده و بیش‌تر از دیگر روش‌های پژوهشی از آن استفاده شده است.

براساس داده‌ها مشخص است که در سال‌های مختلف، متوسط استنادها و نسبت استفاده از منابع فارسی و خارجی به کل منابع، متفاوت بوده؛ اما به هر حال روند استفاده از منابع خارجی رو به افزایش بوده است. میانگین استنادهای پایان‌نامه‌ها نیز روند افزایشی داشته است: به‌طور متوسط هر پایان‌نامه ۳۳/۰۶ استناد داشته و متوسط استنادها، در سال ۷۹ از همه سال‌ها بیش‌تر و در سال ۷۵ از همه کم‌تر است.

نتایج نشان داد که بیش‌ترین نسبت از پایان‌نامه‌های مورد بررسی (۲۷/۳ درصد) به مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» و کم‌ترین نسبت (۴/۵ درصد) به مقوله «رسانه» اختصاص یافته است. باید خاطر نشان ساخت که مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز منابع» در این ده سال همیشه در رتبه اول قرار داشته و نسبت به مقوله‌های دیگر، تعداد بیش‌تری از پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده است. در سال‌های ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ مقوله «مواد کتابخانه‌ای» در رتبه دوم قرار گرفته است. در سال ۱۳۷۵ مقوله «حرفه»، در سال ۱۳۷۶ مقوله‌های «استفاده از کتابخانه و کاربران» و «فناوری اطلاعات و ارتباطات»، در سال ۱۳۷۷ مقوله «استفاده از کتابخانه و کاربران»، در سال ۱۳۷۸ مقوله «ذخیره و بازیابی رایانه‌ای اطلاعات»، در سال ۱۳۷۹ مقوله‌های «حرفه» و «ذخیره و بازیابی رایانه‌ای اطلاعات» و «فناوری اطلاعات و ارتباطات»، در سال ۱۳۸۰ مقوله‌های «مواد کتابخانه‌ای» و «اطلاع‌یابی» و در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲ مقوله «فناوری اطلاعات و ارتباطات» رتبه دوم را به خود اختصاص می‌دهند. در مقوله «کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی» نیز زیرگروه کتابخانه‌های دانشگاهی بیش‌تر از دیگر کتابخانه‌ها، و کتابخانه‌های ملی از همه کم‌تر بررسی شده است.

با توجه به تنوع موضوعی پایان‌نامه‌ها و این‌که بعضی از مقوله‌های نمایه موضوعی «لیزا» (مثل «ساختمان کتابخانه‌ها») اصلاً در پایان‌نامه‌های فارسی جامعه مورد پژوهش بررسی نشده است، بنابراین برای هدفمند کردن موضوع‌های پایان‌نامه‌ها و جهت دادن به آن‌ها بهتر است اولویت‌سنجی پژوهشی انجام شود تا اساس کمک به دانشجویان در انتخاب موضوع براساس نیازهای هر دوره زمانی باشد. همچنین باید خاطر نشان ساخت که این پژوهش تنها بخشی از مجموعه پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در سطح کشور را در برمی‌گیرد. بنابراین یافته‌ها نیز با توجه به داده‌های این تعداد پایان‌نامه حاصل

گردیده و جهت اظهارنظرهای قطعی‌تر بررسی‌های گسترده‌تری بر روی مجموعه پایان‌نامه‌های کل کشور باید صورت گیرد.

۱۶. منابع

۱. اکرمی، روح‌انگیز. ۱۳۷۱. *ارزیابی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد کتابداری از نظر کاربرد روش‌های تحقیق در آن‌ها از سال ۱۳۵۵-۱۳۷۰ در سه دانشگاه تهران، شیراز و علوم پزشکی ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
۲. باب‌الحوائجی، فهیمه. ۱۳۷۶. تحلیل محتوا. *فصلنامه کتاب* ۸(۴): ۹۸-۱۰۸.
۳. باب‌الحوائجی، فهیمه. ۱۳۸۱. تحلیل محتوا. *در دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ج ۱. ویراستار عباس حری، ۶۲۰-۶۲۳. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۴. پورثانی، مریم و امین‌پور، آزاده. *تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته‌های علوم تغذیه و علوم بهداشتی در تغذیه در دانشگاه‌های علوم پزشکی شهید بهشتی و تهران و مقایسه آن‌ها از نظر پرداختن به اولویت‌های پژوهشی در زمینه تغذیه*. مقاله ارائه‌شده در هفتمین کنگره تغذیه ایران. رشت: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی گیلان.
۵. دانشگر، محمد. *تحلیل موضوعی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس از سال ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۵*. مقاله ارائه‌شده در دومین همایش پژوهش‌های زبان و ادب فارسی. تهران: مرکز بین‌المللی تحقیقات زبان و ادبیات فارسی و ایران‌شناسی.
۶. دیانی، محمد حسین. ۱۳۷۸. *پایان‌نامه، گنج ناشناخته رهاشده. کتابداری و اطلاع‌رسانی، فصلنامه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی* ۲(۴): ۱-۱۶.
۷. رونالد، پاول. ۱۹۹۷. *روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران*. ترجمه نجالا حریری. ۱۳۷۹. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، مرکز انتشارات ملی.
۸. شکفته، مریم. ۱۳۷۷. *تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های گیاهان دارویی ارائه‌شده به دانشکده‌های داروسازی و مقایسه نتایج حاصل از آن با اولویت‌های پژوهشی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
۹. عباسی شوازی، محمد جلال، و زینت کاوه فیروز. ۱۳۸۴. *تحلیلی بر پایان‌نامه‌های جمعیت‌شناسی مسائل گذشته و نیازهای آینده*. <http://www.nocri.com/faslname/43-44> (دسترسی در ۱۳۸۶/۴/۱۷)

۱۰. مدیرامانی، پروانه. ۱۳۸۱. پایان‌نامه. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ج ۱، ویراستار عباس حری، ۵۵۷-۵۵۹. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۱۱. ملیح، سعید. ۱۳۷۶. تحلیل محتوای مقالات کتابداری و اطلاع‌رسانی در نشریات ادواری فارسی منتشرشده در سال‌های ۱۳۷۴-۱۳۷۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
۱۲. میرسندسی، محمد. ۱۳۸۲. تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های دانشجویی در رشته جامعه‌شناسی - دانشگاه تربیت مدرس کارشناسی ارشد و دکتری ۱۳۶۴-۱۳۷۵. *فصلنامه مصباح* ۱۲(۴۶): ۱۵۷-۱۷۶.
13. Abdoulaye, Kaba. 2002. Research Trends in Library and Information Science at the International Islamic University Malaysia. *Library Review* 51(1): 32-37.
14. Abdoulaye, Kaba. 2004. Research Trends in Humanities: An Analysis of Master's Theses at the International Islamic University Malaysia. *Malaysian Journal of Library & Information Science* 9(1): 59-68.
15. Fosu, V. K., and A. A. Alemna. 2006. An Analytical Study of Masters Dissertations on the Balme Library, University of Ghana, Legon. *African Journal of Library, Archives & Information Science* 16(2): 71-78.
16. Koufogiannakis, Denise, and Ellen Crumley. 2004. Content Analysis in Librarianship Research. *Journal of Information Science* 30(3): 227-239. <http://jis.sagepub.com/cgi/content/abstract/> (accessed Jun 2007).
17. Rowan, Elizabeth. 2002. *Library & Information Science Abstracts*. East Sussex, Bowker, Issue 11/12.
18. Milstead, Jessica L. 1998. *ASIS thesaurus of Information Science and Librarianship*. Medford, NJ: Published for the American Society for Information Science by Information Today.
19. Weber, R. P. 1990. *Basic content analysis*. UK: Sage Publications.

پی‌نوشت‌ها

1. Dissertation Abstracts International
2. Library & Information Science Abstract (LISA)
3. Aslib's Index to Thesis
۴. از تاریخ ۸۴/۵/۳۱ مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران به پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران ارتقا یافت اما نام اختصاری آن مثل سابق ایرانداک است و بعد از این در این پژوهش با این نام اختصاری به آن اشاره می‌شود.
5. Pertiz
6. Eaton/Burgin
7. Nour
8. Kesler/Havener
9. Allen/Recer

10. Koufogiannakis, Denise

11. Crumley, Ellen

12. Asis

(۱) کارشناس ارشد رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال
پست الکترونیکی: azaran@irandoc.ac.ir